

II. PRZEGLĄD PIŚMIENICTWA

POMIĘDZY „POCZEKALNIĄ” A REPRODUKCJĄ HIERARCHII

Karolina Kocemba, *Poczekalnie. Interakcje. Edukacja prawnicza a przestrzeń*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2024, ss. 298.

Książka Karoliny Kocemby *Poczekalnie. Interakcje. Edukacja prawnicza a przestrzeń* stanowi nowatorską próbę socjologicznej analizy polskiej edukacji prawniczej. Publikacja wpisuje się w nurt badań prowadzonych przez zespół związany z Centrum Edukacji Prawniczej i Teorii Społecznej Uniwersytetu Wrocławskiego, przy czym – w odróżnieniu od wcześniejszych raportów koncentrujących się głównie na opiniach studentów i wykładowców – przesuwa punkt ciężkości na analizę przestrzeni i interakcji społecznych. Autorka, sytuująca swoje badania w tradycji *socio-legal studies*, podejmuje próbę połączenia refleksji nad edukacją prawniczą z analizą materialnych i symbolicznych aspektów przestrzeni uniwersyteckiej. W rezultacie powstaje praca interdyscyplinarna, lokująca się na styku socjologii prawa, socjologii przestrzeni oraz badań nad edukacją akademicką.

We wprowadzeniu Kocemba jasno formułuje kluczowe założenie: edukacja prawnicza nie jest neutralnym procesem dydaktycznym, lecz mechanizmem socjalizacji i reprodukcji określonych wzorców kultury prawnej. Przywołując słowa Feliksa Frankfurtera, zgodnie z którymi „prawo i prawnicy są tym, czym uczynią ich wydziały prawa”, autorka stawia pytanie o wpływ architektury, organizacji i dostępności przestrzeni wydziałów prawa na kształtowanie postaw, tożsamości i kompetencji społecznych przyszłych prawników. Książka została wyraźnie osadzona w tradycji empirycznych badań nad prawem i edukacją prawniczą, które – jak zauważa autorka – pozostają w Polsce marginalizowane. Celem pracy jest wypełnienie tej luki oraz przesunięcie refleksji nad prawem z poziomu normatywnego na poziom empirycznej analizy jego społecznego funkcjonowania. W tym sensie publikacja nawiązuje do tradycji zapoczątkowanej przez Adama Podgóreckiego oraz współczesnych nurtów *socio-legal studies*, ujmujących prawo przede wszystkim jako praktykę społeczną.

Kocemba przyjmuje jednak wyraźnie krytyczną perspektywę wobec formalno-dogmatycznego modelu nauczania prawa, dominującego w Polsce od dziesięcioleci. Edukację prawniczą ujmuje jako proces, w którym dochodzi do socjalizacji w określone role społeczne, a nie tylko do przekazywania wiedzy teoretycznej. W tym sensie badanie edukacji prawniczej staje się zarazem badaniem władzy, hierarchii i kultury – zarówno symbolicznej, jak i materialnej.

Monografia składa się z ośmiu rozdziałów, prowadzących konsekwentnie od części teoretyczno-normatywnej (rozd. I–III) do empirycznej (rozd. IV–VIII). Pierwsze trzy rozdziały tworzą ramę pojęciową całego projektu. W rozdziale pierwszym autorka rekonstruuje społeczne znaczenie zawodów prawniczych oraz ich relacje ze sferą publiczną. Rozdział drugi poświęcony jest procesowi socjalizacji, ujmowanemu – w duchu interakcjonizmu symbolicznego – jako kształtowanie tożsamości

i ról społecznych poprzez codzienne interakcje w przestrzeni akademickiej. Kluczowy dla książki jest rozdział trzeci, w którym Kocemba rozwija tezę o relacyjnym charakterze przestrzeni oraz jej aktywnej roli w konstruowaniu relacji społecznych. Odwołując się do „zwrotu przestrzennego” i tradycji socjologii przestrzeni, autorka dowodzi, że przestrzeń nie jest neutralnym tłem, lecz narzędziem socjalizacji, hierarchizacji i kontroli – szczególnie istotnym w kontekście edukacji prawniczej.

Część empiryczna obejmuje analizę architektury, organizacji i dostępności przestrzeni sześciu polskich wydziałów prawa (Uniwersytetu Wrocławskiego, Jagiellońskiego, Warszawskiego, Łódzkiego, UAM w Poznaniu oraz Akademii Leona Koźmińskiego) oraz czterech uczelni zagranicznych (UNSW Sydney, The University of Sydney, Erasmus University Rotterdam i Masaryk University w Brnie). Zastosowanie obserwacji uczestniczącej i wywiadów pozwala uchwycić, w jaki sposób rozwiązania przestrzenne wpływają na interakcje społeczne i reprodukcję hierarchii akademickich. W zakończeniu autorka proponuje metaforę „poczekalni” jako dominującego wzorca socjalizacji studentów prawa w Polsce: wydziały prawa jawią się nie jako przestrzenie rozwoju i wspólnoty, lecz jako miejsca biernego oczekiwania, symbolizujące podporządkowanie i ograniczoną sprawczość – zarówno w wymiarze mikro-, jak i makropolitycznym.

Z perspektywy socjologii przestrzeni książka Kocemby stanowi pionierską próbę zastosowania tej perspektywy do analizy instytucji edukacji prawniczej. Autorka wychodzi z założenia, że przestrzeń ma charakter relacyjny i jest współtworzona przez działania, interakcje oraz codzienne praktyki, odrzucając jej statyczne ujęcie jako neutralnego tła. Choć odwołuje się do klasycznych prac Martiny Löw (2018), nie koncentruje się na samych procesach konstytuowania przestrzeni, lecz na jej wpływie na proces socjalizacji do profesji prawniczej. W tym sensie analiza Kocemby dotyczy raczej tego, jak przestrzeń oddziałuje na relacje społeczne i je strukturyzuje, a nie – jak w badaniach miejskich – funkcjonowania społeczeństwa w określonej czasoprzestrzeni (por. Majer, 2019; Sternicka-Kowalska, 2018).

W ujęciu autorki przestrzeń uniwersytecka zyskuje znaczenie konstytutywne: organizacja sal dydaktycznych, układ korytarzy, dostęp do stref wspólnych czy obowiązujący dress code współtworzą strukturę akademicką i kształtują zachowania jej uczestników. W rozdziałach V–VII Kocemba pokazuje, w jaki sposób konkretne rozwiązania przestrzenne wpływają na interakcje, komunikację oraz reprodukcję hierarchii w edukacji prawniczej.

Wyniki badań empirycznych pokazują, że ograniczona mobilność przestrzeni – m.in. przytwierdzone ławki, sztywne układy sal czy wydzielone strefy pracownicze – sprzyja utrwalaniu pionowych relacji władzy oraz dystansu między wykładowcami a studentami. Dostęp do poszczególnych przestrzeni okazuje się zależny od pozycji w uniwersyteckiej hierarchii, co prowadzi do reprodukcji postaw bierności i podporządkowania. Przestrzeń nie tylko odzwierciedla więc relacje społeczne, lecz aktywnie je wytworza. Kocemba argumentuje, że socjalizacja prawnicza dokonuje się nie tylko poprzez język i interakcje, ale również poprzez cielesne doświadczenie materialnej przestrzeni – jej ograniczenia, symbolikę i rytuały. To przesunięcie akcentu z poziomu dyskursu na poziom materialności stanowi jeden z najbardziej nowatorskich elementów książki.

Choć recenzowana praca wnosi istotny wkład w rozwój polskiej socjologii prawa, wpisuje się zarazem w szerszą, zwłaszcza anglosaską, tradycję badań nad edukacją prawniczą. Przykładowo, Harry T. Edwards (1992) wskazywał na narastający rozdźwięk między edukacją prawniczą a praktyką w USA, opisując kancelarie jako „maszyny do zarabiania pieniędzy”, skoncentrowane na godzinach rozliczeniowych kosztem obywatelskiego zaangażowania. Podobnie, jak zauważa Priest (1983), praktyka prawa zyskała prymat nad jego „naukowością”.

Refleksje obecne w anglosaskiej socjologii prawa doprowadziły do rozwoju badań nad stratyfikacją społeczną wśród prawników – badań czerpiących metodologicznie z socjologii relacyjnej inspirowanej tradycją bourdieańską. W ten nurt wpisuje się m.in. praca Lucille A. Jewel (2008), która odwołując się do teorii Pierre’a Bourdieu, dowodzi, że wydziały prawa (*schools of law*) odgrywają istotną rolę w reprodukcji systemu klasowego. Autorka pokazuje, jak rankingi, egzaminy, mit merytokracji oraz dominująca kultura klasy wyższej utrwalają nierówności w obrębie profesji prawniczej. Podobną diagnozę formułuje Duncan Kennedy (1982, 2007), według którego edukacja prawnicza pełni funkcję ideologicznego treningu, przygotowując studentów do dobrowolnego podporządkowania się w ramach zhierarchizowanego korporacyjnego państwa opiekuńczego. Z tej perspektywy szkoły prawa jawią się jako instytucje reprodukcujące i legitymizujące istniejące układy władzy.

Najpoważniejszym mankamentem recenzowanej książki jest brak odniesienia do tej tradycji badawczej. Choć Kocemba trafnie akcentuje rolę przestrzeni i interakcji w procesie socjalizacji, momentami przypisuje im nadmiernie wyjaśniającą funkcję, spychając na dalszy plan czynniki ekonomiczne, instytucjonalne i polityczne. Przekłada się to także na warstwę empiryczną: mimo bogatego materiału obserwacyjnego, brakuje pogłębionej analizy zróżnicowania społecznego studentów prawa. Kategorie klasy społecznej i statusu społeczno-ekonomicznego (SES) pojawiają się jedynie marginalnie i nie zostają precyzyjnie zdefiniowane, co stanowi istotny brak w pracy aspirującej do krytycznej analizy hierarchiczności edukacji prawniczej.

Choć autorka trafnie koncentruje się na analizie przestrzeni, nie poświęca wystarczającej uwagi temu, w jaki sposób różnice klasowe, płciowe czy regionalne różnicują jej doświadczenie. Niedostatecznie rozwinięty pozostaje również wątek nowych form kształcenia w edukacji prawniczej. Metafora „poczekalni” okazuje się analitycznie użyteczna, jednak w kontekście rosnącego znaczenia edukacji zdalnej otwiera nowe pole refleksji, które w książce zostaje jedynie zasygnalizowane (por. Bonilla Maldonado, 2020). W rezultacie część argumentów empirycznych traci na sile, co widać choćby w rozważaniach dotyczących stresu egzaminacyjnego (s. 261–263), gdzie krytyka dyscyplinarności nie zostaje wystarczająco uzasadniona. Są to wątki wymagające pogłębionej analizy.

Pomimo tych zastrzeżeń *Poczekalnie. Interakcje. Edukacja prawnicza a przestrzeń* pozostają publikacją wyjątkową na tle polskich badań nad prawem i edukacją prawniczą. Kocemba proponuje oryginalną perspektywę badawczą, łącząc refleksję socjologiczną z analizą przestrzenną i empiryczną obserwacją. Największym osiągnięciem książki jest przesunięcie akcentu z treści kształcenia na jego materialne i przestrzenne uwarunkowania – na sposób, w jaki architektura i organizacja przestrzeni reprodukuje hierarchie społeczne oraz wpływają na formowanie tożsamości zawodowej prawników. W ten sposób autorka wprowadza do polskiej socjologii prawa kategorię przestrzeni jako pełnoprawne narzędzie analityczne, otwierając nowe możliwości badawcze i wnosząc istotny wkład zarówno w rozwój socjologii przestrzeni, jak i socjologii prawa.

Krzysztof Katkowski
krzysztof.katkowski@upf.edu
<https://orcid.org/0000-0001-6816-5125>

References/ Bibliografia

- Maldonado, D. B. (2020). *Educación jurídica e innovación tecnológica: Un ensayo crítico*. *Revista Direito GV*, 16(1), 1–44. <http://dx.doi.org/10.1590/2317-6172201954>
- Edwards, H. T. (1992). The growing disjunction between legal education and the legal profession. *Michigan Law Review*, 91(1), 34–78. <https://doi.org/10.2307/1289788>
- Jewel, L. A. (2008). Bourdieu and American legal education: How law schools reproduce social stratification and class hierarchy. *Buffalo Law Review*, 56, 1155–1222. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1138720>
- Kennedy, D. (1982). Legal education and the reproduction of hierarchy. *Journal of Legal Education*, 32, 591–615.
- Kennedy, D. (2007). *Legal education and the reproduction of hierarchy: A polemic against the system*. NYU Press.
- Lów, M. (2018). *Socjologia przestrzeni* (I. Drozdowska-Broering, tłum.). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Majer, A. (2020). *Socjologia i przestrzeń miejska*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Priest, G. L. (1983). Social science theory and legal education: The law school as university. *Journal of Legal Education*, 33(3), 437–441.
- Sternicka-Kowalska, M. (2018). *Ruchliwość przestrzenna mieszkańców gminy podmiejskiej: Na podstawie badań w gminie Dywity*. Wydawnictwo Adam Marszałek.